

Литература:

1. Чудновский, В.С. Основы психиатрии: / В.С. Чудновский, Н.Ф. Чистяков. – Ростов-на-Дону: изд-во «Феникс», 1997. – 448 с.
2. Факторы стигматизации лиц с психическими расстройствами: методические рекомендации / Ястребов В.С., Михайлова И.И., Гонжал О.А., Трущелёв С.А.; Науч. центр психического здоровья РАМН. – М., Изд-во ЗАО Юстицинформ 2009. – 22 с.
3. Тювина Н.А. Психические заболевания: клиника, лечение, профилактика. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – 256 с.
4. «Аль-Мунтахаб фи тафсир аль-Куран аль-Карим»: Министерство Вакуфов Египта; Каир; 2000. – 426 с.
5. Ислам: Энциклопедический словарь.—М.; Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 315 с : ил.
6. <https://islamnews.ru/news-31951.html>
7. https://islam-today.ru/blogi/asya_gagieva/sindrom-staroj-vedmy-ili-vizit-al-dzasuma/

Жумаш Д.Б., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, шет тілдері факультеті, РКФ-11 тобы, студент
(*Ғылыми жетекшісі — м.ғ.н. Аманбекова Д.Е.*)

"СҰЛУЛЫҚ" КОНЦЕПТІСІНІҢ МЫСАЛЫНДА ТІЛ МЕН ОЙЛАУДЫҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ

Қазіргі әлемде адамдар әңгімелесушілермен тікелей байланыс болмаған кезде де, коммуникацияның барлық жерде процесіне тартылған. Адамның барлық ақпараттық өрісін күн сайын толтыратын ақпараттың көптігі қазіргі қоғамның тән ерекшеліктерінің бірі болды. Теле -, радио -, интернет ресурстарынан, әлеуметтік желілерден алынған ақпарат көлемі жағынан соншалықты кең және үлкен, бұл адамның құндылық, ақиқат, қажеттілік қағидаттарын ас үйене отырып, оның осындай мөлшерін қайта өңдеу мүмкін емес. Осыған байланысты коммуникатордан шығатын ақпаратты адресат-коммуниканттың қалай қабылдайтыны туралы сұрақ туындайды. Соңғы жылдары ірі компаниялар бұқаралық тыңдаушының, көрерменнің, оқырманның (жарнама, пиар-технологиялар) санасына әсер ету жолымен қызметтер мен тауарларды жылжытуға ықпал ететін түрлі нейро-лингвистикалық бағдарламалар мен техниканы белсенді пайдаланатыны құпия емес. Мұндағы "қоғамдағы көпшіліктің санасына қолданылатын, белгілі бір жергілікті таңбалы жүйеден" тіл, тіпті маркетингтік жобалардың пайдәкүнөмдік максаттарына қол жеткізу жолында көпшілік тыңдаушыға, оқырманға қарсы ерекше қаруға айналады. Тыңдаушыға немесе оқырманға әсер ету адамның ой-пікіріне, оның белгілі бір бейнелі көріністері мен қоршаған әлемнің көріністерін жасайтын вербалды ұғымдарды пайдалану арқылы болатынын атап өту қажет. Тіл мен ойлаудың байланысы адамзатты барлық уақытта қызықтырды, бірақ қазіргі әлемде бұл қызығушылық қазіргі тіл білімінің ғана емес, сонымен қатар әлеуметтану, психология, мәдениеттану және т. б. сияқты гуманитарлық ғылымдардың басқа да аралас салаларының өзекті мәселелерінің біріне айналады.

Кенестік лингвистикалық әдебиетте Маркс пен Энгельске тіл мен ойлаудың бірлігі туралы ереже марксистік тіл білімінің ең маңызды методологиялық принциптерінің бірі болып табылатын. Маркс тілді "ойдың тікелей қызметі", "практикалық, бар және басқа адамдар үшін және сол арқылы ғана бар және мен үшін ең шынайы сана" деп атады. Бұл пікірлерде Маркс пен Энгельс ойлаудың тілмен байланысы туралы айтатын басқа да барлық пікірлерінде де, оның ойлаумен байланысуға және оның процестерінде белгілі бір рөл атқаруға қабілетті жеке компоненттері туралы емес, тұтас тіл туралы айтылады. Дегенмен, марксистік-лениндік идеологиялық көзқарас дәуірінде барлық зерттеу бастамаларында ойлаудың тілмен байланысы туралы марксистік тіл білімінің әдістемелік жағдайына түсінік беретін көзқарас анағұрлым қолайлы болды. Осы көзқарасқа сәйкес, ойлау әрқашан тіл терминдерінің немесе "дыбыстық" сөздер мен сөйлемдердің негізінде өтеді. Бұл түсінік нақты дәлелдемелермен расталмайды және оған керең адамдар үлгі бола алады: осы тұжырымдамаға сәйкес керең адамдар ойлауға қабілетсіз (өйткені "дыбыстық" сөздер мен сөздерге сүйенуге қабілетті емес), немесе олардың ойлау тіліне сүйеніп, оның қандай да бір элементтері мен нысандарын пайдаланады, соның арқасында олардың ойлау қабілеті "дыбыстық" сөздер мен сөздерге тіреусіз жұмыс істейді. Бұл құбылыс ойлау процесінің ауызша бірліктер түріндегі "дыбыстық" формасына ойлау қызметінің түпкілікті нәтижесін рәсімдемей мүмкін болатынын көрсетеді, яғни ойлау мен тілдің байланысы біз болжағандағыдан әлдеқайда кең деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Тіл сананың бейнелеу қызметін бекіту тәсілі ретінде өзінің жүйесі мен құрылымында адамның шындықты танудың күрделі тәжірибесін білдіреді. Бұл туралы белгілі неміс философы және мәдениеттанушы Эрнст Кассирер: "Танымның міндеті мәнді көрсету және жаңғырту болып табылады" деген [1, 117 б.].

«Тілдің өзінде салынған адами "көзқарас" әлем туралы ерекше түсінік - ақпаратты өңдеу және сақтау, қабылдау мен білімді дараландыру механизмдерінің барлық эмпирикалық тұтастығы мен алуан түрлілігі жағынан саналы субъект тарапынан ажыратылған. Тіл адамның "әлемді көру және оны әртүрлі міндеттерде және көріністерде ұғыну" қабілетін бейнелейді» [2, 17 б.].

Тіл мен ойлаудың осы және басқа да байланыс теорияларына байланысты, адамның санасында вербалды бірліктерді өңдеу, сақтау және бейнелеу кезінде ойлауда қандай шамалар қолданатыны арасындағы тілдің айырмашылығы қалай үлгіленетіні туралы сұрақ қою орынды. Білім мен ақпаратқа байланысты процестер когнитивті немесе когниция деп аталады. "Когниция (тарихи, құқықты ежелгі Рим заңында) – 1. Жеке тұлға мен есімнің ұқсастығын анықтау. 2. Біздің санамыз арқылы ақпаратты өңдеу жүргізілетін ерекше психологиялық процесс.

Когнитивизм – зерттеу объектісі адами ақыл-ой, ойлау және олармен байланысты ментальды процестер мен жай-күй болып табылатын ғылымдағы бағыт. Когнитивизмге сәйкес адам ақпаратты өңдеу жүйесі ретінде зерделенуі тиіс, ал адамның мінез - құлқы оның ішкі жай-күйінің терминдерінде сипатталуы және түсіндірілуі қажет. Бұл жай-күй физикалық түрде көрінеді, бақыланады және міндеттерді ұтымды шешу үшін ақпаратты алу, өңдеу, сақтау, содан кейін жұмылдыру ретінде түсіндіріледі. Бұл міндеттерді шешу тілдің қолдануымен тікелей байланысты болғандықтан, тіл когнитивистердің басты назарында. Тілдік ақпаратты қабылдау, меңгеру және өңдеу, жоспарлау, мәселелерді шешу, ойлау, оқыту, сондай-ақ білім алу, ұсыну және пайдалану сияқты адамның танымдық қабілеттерінің мәнін тілге жүгінбей түсіну мүмкін емес. Адам символдармен қалай жұмыс істейтінін зерттеп, әлем және әлемде өзін-өзі тану, лингвистиканы адам мен қоғамды зерттейтін басқа пәндермен біріктіріп, когнитивті лингвистика пайда етті. Когнитивті лингвистика лингвистика шеңберінен шығады. Оның мүдделерінің аясына логика, психология, әлеуметтану, философия кіреді, ал бұл осы саладағы жұмыстың ерекше тартымдылығын тудырады. Дәл осы тіл санаға және ойлау процестеріне барынша табиғи қол жеткізуді қамтамасыз етеді, себебі ой қызметінің көптеген нәтижелері ауызша болып табылмайды, өйткені «біз білеміз сананың құрылымы туралы тек осы құрылымдар туралы хабарлауға және оларды кез келген табиғи ортада сипаттауға мүмкіндік беретін тілдің арқасында ғана болады. Когнитивті лингвистика-тіл мен сананың арақатынасы мәселелерін, тілдің әлемнің концептуализациясы мен категорияларындағы рөлін, танымдық үрдістердегі және адам тәжірибесін жинақтаудағы, адамның жеке когнитивтік қабілеттерінің тілмен байланысы және олардың өзара іс-қимыл формалары зерттейтін тіл білімінде бағыт» [3].

Когнитивті лингвистикада операция жасау құралы жадының жедел бірліктері - фреймдер, концептілер және т.б. болады. Демек, когнитивті лингвистика әлем бейнесін, тілдік сана құрылымын моделдеуге бағытталған. Әлем туралы белгілі бір түсініктерді қалыптастыру психикалық көрінудің осындай деңгейлерінің өзара іс-қимылының нәтижесі болып табылады: сезімдік қабылдау деңгейі, түсініктерді қалыптастыру деңгейі (қарапайым жинақтау және абстракция).

Мысалы, студенттерге "аудиторияға әдемі қыз кірді" деген сөйлемді тыңдағанда олардың ойына не келгенін немесе ассоциациясын сипаттауға тапсырмасы берілді. Жалпы алынған жауаптарды талдау келесідей болды:

– "Аудиторияға" - "сабақтар өтетін бөлме"," оқу үй-жайы","кабинет". "Ойларында" студенттердің әрқайсысы үлкен бөлмені көрді.

– "Кірді" - "кіру"," іс-әрекет"," бағыт": студенттердің көпшілігі аудиторияға кіретін жас қызды "ойларында" көрді.

– "Қыз" - "жас әйел адам": студенттердің көпшілігі "қыз" деп өз құрдастарын, яғни 18-19 жас аралығындағы әйел адамды білдіргенін атап өтті.

Егер жоғарыда көрсетілген сөздерді анықтау кезінде түсінік және дыбыстық рәсімдеу белгілі бір нақтылыққа ие болса, онда "ой ұғымында" "әдемі" деген сөздер белгілі бір адамды ойлаумен осы ұғымды қабылдаудағы сөзді бейнелеудің кейбір алуан түрлілігін және мүлдем әртүрлі "бейнелерін" байқаймыз:

Студенттер қандай "әдемі қызды" көрді:

- 1) "әдемі" – «бойы ұзын, қара шашты, сымбатты, бота көзді, толық еріндер»;
- 2) "әдемі" – «орта бойлы, қоңыр шашты, көк көзді, күлімдеген»;
- 3) "әдемі" – «ұзын шашты, үлкен көздер, ұзын кірпіктер, жұмбақ қыз»;
- 4) "әдемі" – «қыр мұрын, ұзын шаш, мамық ерін, сәнді көйлек" және т. б.

Бұл "әдемі қызды" елестеткен адамдардың сипаттамасының аз ғана бөлігі. Сонымен қатар, жауаптарды талдау негізінде "әдемі" сөзінің кейбір жауаптар саны үшін ойдағы бейнеде "көріністерінде" белгілі бір ұқсастықтары бар деген қорытынды жасауға болады. Мысалы, қыздар үшін ұзын шаш, макияж, киім және т.с.с. бейнелі өрнектер ұқсас болды. Ұлдарда ұлттық, этникалық белгілері бойынша көріністерде ұқсастықтар байқалады: бұл азиат ұлтының өкілдеріне тән белгілер: "қара шаш", "қара тері", "қара көз" және т. б. Славян ұлтының бірнеше жігіттері "әдемі қыз" бейнесі туралы: славян ұлтының әйелдеріне тән: "көгілдір көз", "ұзын бой", "сымбаттылық" және т. б.

Енді жоғарыда аталған сипаттамаларды "сұлулық" сөзімен байланыстырамыз. Сұлулық – қоршаған адамның болмысын, адамның өзін немесе ол жасаған өнер туындысын жоғары эстетикалық бағалау. В. И. Дальдің анықтамасы бойынша, "ақиқат пен мейірімділіктің бірігуі даналықты, сұлулықты тудырады". Сондай-ақ, сұлулық деп біз сезім мен мағынаға толы гармонияны атаймыз деп айтуға болады. Сұлулық құбылысы үйлесім ұғымына адамгершілік, этикалық (идеологиялық емес) мән береді. Платон мен неоплатониктер философиясында сұлулық – үйлесімділіктің және "барлық заттардың жарықтық" себебі. Орыс тілінің сөздіктерінде "сұлулық" тұжырымдамасына байланысты келесі лексикалық материал бар:

- әдемі, тартымды, нәзік, сүйкімді, керемет, таңқаларлық, дәмді, тәбетті, жан-жақты, жағымды, тәтті, өзіне ие, даңқты, сұлулықпен дарындандырылған;
- ұсқынсыз, қорқынышты, күнә, өкінішті, қорлау, қалыпты емес, табиғатқа қарсы, дұрыс емес;

Өкінішке орай, "әдемі қыз" деген сөз тіркесіне байланысты студенттер аталған барлық сөздер осы тұжырымдамалық алаңда көрініс табады, бірақ бұл олардың оған кіре алмайтынын білдірмейді. Керісінше, ойлау үдерістерін немесе когницияларды пайдалана отырып, біз нақты сөйлеу субъектісі үшін белгілі бір контексте деректермен тұжырымдамалық өрісті кеңейте аламыз.

Олар әлем туралы білімді сақтауға мүмкіндік береді және қоғам әзірлеген белгілі бір санаттар мен кластарға ақпарат шығару жолымен субъективті тәжірибені өңдеуге ықпал ете отырып, тұжырымдамалық жүйенің құрылыс элементтері болып табылады.

Бұл құбылыс сөзді ойлау бейнесіне қайта өңдеу процесі қаншалықты жеке және сан алуан екенін көрсетеді. Яғни, сөз білдірмеуі үшін, ақпарат алушыда оның қоршаған ортаны жеке қабылдауын, адамгершілік, этникалық, мәдени және өзге де принциптерді, дағдыларды бейнелейтін қайталанбас сурет, қосылу, мәтін, көрініс пайда болады.

В. Гумбольдт, тіл – адам рухының ең басты қызметі, ол адам болмысының және танымның барлық салаларын қамтиды деп санайды [4, 117 б.]. Ақырында, когнитивті лингвистикада зерттеушілердің назары тілдің таным шарты мен құралы ретіндегі рөлін анықтауға ауысады. Әр тіл әлемде бір нәрсені көрсете отырып, оны жасайды, өйткені онда сөйлеуші әлемнің бейнесін қалыптастырады. Дәл осы тіл адам санасы мен ақыл-ойы туралы толық және барабар түсінік алуға мүмкіндік береді.

Адам санасындағы концепттер іс-әрекеттің, бейбітшілікті тәжірибе тұрғысынан пайымдаудың, әлеуметтендірудің нәтижесінде пайда болады, дәлірек айтқанда:

- а) оның тікелей сезімтал тәжірибесі - сезім органдары көмегімен әлемді қабылдауы;
- б) адамның пәндік іс-әрекеті;
- в) оның санасында бар концепциялармен ойлау операциялары;
- г) тілдік білімден (концепт хабарлануы, адамға тіл арқылы түсіндірілуі мүмкін);
- д) тілдік бірліктерді саналы тану арқылы.

Кез келген концепт табиғи тілде, сондай-ақ тілмен алдын ала анықталған және онсыз ойсыз ойға келмейтін адам өмірінің салаларында білдіретін көптеген формалардың жалпыланған мазмұнын таңдайды; бұл сөздің сөздік мәнін адамның жеке және этникалық тәжірибесімен біріктіру нәтижесі. Концепт жалпы тілдік тәжірибеге жауап ретінде санада пайда болады.

Концепт ядросы – әмбебап пәндік кодтың үлгісі ретінде әрекет ететін сезімтал базалық бейне. Бұл бейне сананың тұрмыстық қабатына жатады, және базалық бейне ретінде заттың сезімтал қасиеттерін, белгілерін көрсететін, өзінің шығу тегі бойынша нақты сезімдік когнитивті қабатпен қоршалған. Бұл қабат базалық сананың тұрмыс қабатына жатады. Осылайша, адресатта көрсетілетін (репрезентацияланатын) белгілі бір вербалды бірліктерді (тілдік құралдарды) таңдай отырып, адресаттың білім ретінде қабылдайтын бейнелі көріністер мен көріністерді шақыра отырып және сонымен бірге, адам санасының "қиялдану" және "ойлау" қабілеттілігінің бай әлеуетін пайдалана отырып, білім беру және кез келген ақпаратты нақты, кодталатын, жарқын бейнеге түрлендіру процесіне өзінің тәжірибесі немесе білімі түрінде түпкілікті нәтиже ретінде қабылдайтын әсер етуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кассирер Э. Символдық формалар философиясы. Т1. - М.: Университетская книга, 2002. – б.117.
2. Кубрякова Е. С. Тіл және білім. - Мәскеу.: Славян мәдениетінің тілдері.2004.
3. Vocabulary.ru/termin/kgnicia/html.
4. Жолковский А.К., Мельчук И.А. Семантикалық ядросинтезі. 19-шы шығарылым.- М. 1967. - б. 117-238.

Қайнетден Ж.К., Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Филология факультеті, ҚЖ-31 тобы, студент
(*Ғылыми жетекшісі – ф.э.к., доцент Рамазанова Ж.С.)*

ТІКЕЛЕЙ ЭФИР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тәуелсіз елімізде күнде таңертең барша қазақстандықты әнұранмен оятар Қазақ радиосы – ел өміріндегі айтулы оқиғалардың жаршысы. Алғашқы кездегі төрт сағаттық эфирден бастау алған, бүгінгі таңда 90 жылға жуық тарихы бар Қазақ радиосымен қазақ жұрты, қазақ қоғамы бірге жасасып келеді.

Бұқаралық ақпарат құралдарының ішінде радионың алатын орны ерекше. Әрине, бүгінде телевизия мен интернет қарқынды даму үстінде. Электронды тәсілмен ақпарат тарату белең алған бүгінгі жаһандану дәуірінде баспасөз де ақпарат нарығының төрінен түскен емес. Бұлардың әрқайсысының қалыптасқан өз аудиториясы, өз артықшылықтары бар.

Ал радиокондырғылар болса, алаңдарда, демалыс орындарында, үйде, кеңседе, интернетте, көлікте, ғаламторда, тіпті ұялы телефондарда орнатылған. Демек, радионың таралу ауқымы өте кең болғандықтан, ақпаратты миллиондаған аудиторияға бірінші болып жеткізуге мүмкіндігі зор. Елімізде ең тыңдарманы көп сондай радионың бірі де бірегейі – Қазақ радиосы.

Кезінде өз хабарларын «Алматыдан сөйлеп тұрмыз!» деп бастайтын Қазақ радиосы ұлтқа қызмет етуден осы күнге дейін танбай келеді. Соғыс жылдарында майдан даласынан мәлімет беріп тұрған, Ұлы Жеңісті де бірінші болып елге жар салған да Қазақ радиосы еді. Кеңес өкіметі тұсында да амалын тауып ұлттық мұрамызды шама-шарқынша шашпай-төкпей жинастырып, қазыналы «Алтын қорына» сақтаған, қаһарлы Желтоқсанда халықтың сөзін сөйлеуге тырысып, Тәуелсіздіктің азат үнін Алаш баласына жеткізіп отырған да осы – қара шаңырақ Қазақ радиосы.

Бұқаралық ақпарат құралдарының тілі тілдік қатынастың өзге түрлерінің өзіне тән сипатымен, құрылымымен ерекшеленеді. Ғалым Н.Уәли бұл жөнінде былай дейді: “БАҚ-тың тілі өзге қарым-қатынас тіліне қарағанда өзіндік жүйесімен, құрылымдық ерекшеліктерімен қарым-қатынастың ерекше типіне айналды. Публицистикалық дискурстың ерекше типі пайда болды. Коммуникацияға қатысушылардың белгілі бір ситуацияда белгілі бір мәдени-әлеуметтік қоғамдастықта вербалды мәтіндер мен өзге де таңбалар кешені арқылы бір-бірімен өзара әсері дискурс деп аталады. Тілдік қарым-қатынастың бұл түрі бұқаралық қатынас тілі деген арнайы терминмен айтыла бастады” [1, 205].

Радиохабарлар – электронды бұқаралық ақпарат құралдарының тікелей эфир арқылы таратылатын ерекше өнім. Тікелей эфирге тән ерекшеліктерді атап өтіп, олардың әрқайсысына талдау жасап, және қазіргі заман радиодағы тікелей эфир хабарлардың оңды-солды жақтарына тоқталмас бұрын тікелей эфир ұғымын анықтап алған жөн. Тікелей эфир – радиожурналистикадағы уақыт дәлдігін сақтап, жедел хабар таратудың кәсіби әдісі, шығармашылық-техникалық сипаттағы соны технологиялық процесс, аудиториямен қарым-қатынастың айрықша тәсілі, өзгеріске ұшырамайтын нақты құбылыс.

Түптеп келгенде, алуан түрлі пішіндер мен жанрлық ерекшеліктерді қамтып, бір мезгілде атқарылатын бірнеше істің басын қосатын ұжымдық үйлесім мен жүргізушінің лингвистикалық және психологиялық белсенді іс-әрекетінің нәтижесінде жүзеге асатын қызмет жүйесі. Жалпы, радионың ауызекі сөйлеу тілімен, дауыс ырғағымен, техникалық мүмкіндіктерімен о бастан тікелей эфирге бейім екені мәлім. Тікелей эфирдегі жаңалықтар легі іріктеліп, өңделіп, беттеліп әзірленеді.

Журналист еңбегінің басты мақсаты – ақпаратты бере білу, яғни коммуникативтік актіні жүзеге асыру. Радиожурналистің хабар дайындағанда алға қоятын негізгі мақсаты тыңдарманның ішкі жан дүниесімен қоса үйіріп ала жөнелетін тамаша тәсіл тауып, айтайын деген ойын, мақсатын ұтымды әдіспен жеткізе білуінде. Бұл радиохабар жанрларының қыры мен сырын жетік біліп, жеделдік танытатын, жалықпай ізденіп, кең алымдылық пен шалымдылыққа ие журналистердің ғана қолынан келеді.